

MAREK G. ZIELIŃSKI

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

ORCID: 0000-0003-0346-3345

Profesor Maksymilian Grzegorz (1935–2022)

Profesor Maksymilian Grzegorz urodził się 7 marca 1935 roku w Świeciu, w rodzinie Kazimierza i Gertrudy z domu Rosińskiej. Rodzina Grzegorzów mieszkała przy ulicy Południowej. Lata dzieciństwa spędzone w Świeciu wspominał z dużym sentymentem: „Świecie w czasach mojego dzieciństwa było małym, przytulnym miasteczkiem, któremu urody dodawały liczne skwery, sadzawki i miejsca spacerowe. [...] W okresie szkolnym, od 1941 roku, a także wcześniej, wraz z rodzicami, często spacerowaliśmy po Starym Mieście, Diabelcach itp., gdzie tłumnie pojawiali się też inni mieszkańcy Świecia. Latem plażowaliśmy się wzdłuż brzegów Wdy i Wisły. [...] Rodzina moja utrzymująca się z pensji ojca, który był pracownikiem służby zdrowia, płatnej z budżetu państwa i emerytury mego dziadka, nigdy nie doznała biedy szerzącej się w wyniku klęski bezrobocia, jaka dotknęła także Świecie. Stąd też wiodło nam się względnie dobrze. Sielski obraz zmieniła wojna. [...] Odgłosy wojennej kanonady dochodzące z oddali skłoniły mego ojca do przeniesienia naszej rodziny do solidnego budynku w zakładzie psychiatrycznym, gdzie pełnił on funkcję oddziałowego”¹.

W 1941 roku, w okresie okupacji niemieckiej, zaczął uczęszczać do Szkoły Podstawowej nr 3. Nie wspominał jej najlepiej: „W szkołach dla uczniów polskich bito, a nawet katowano, choć nie robili tego wszyscy nauczyciele. Wyróżniał się swą brutalnością »Trupek«, nauczyciel jednoręczny (prawą rękę stracił na froncie wschodnim), który tłukł nas nie miłosiernie pięścią lewej ręki lub kijem, wrzeszcząc bydlę i hołota (*Vieh und Pack*). Kierownik »Trójki« Mausolf, mieszkający przy Młyńskiej był człowiekiem przyzwoitym i dobrym nauczycielem”². Wówczas to,

¹ M. Grzegorz, *Świecie – miasto mojego dzieciństwa*, w: *Portret mojego miasta. Świecie*, red. M. i J.A. Karnasiewicz, Kraków 2006, s. 7–9.

² Ibidem, s. 10–11.

co rozumiałe, nauczył się biegle języka niemieckiego, co okazało się niezmiernie cenne w przyszłej pracy badawczej. Niemiecki znał także dziadek, „który jako murarz pracował przez wiele sezonów w Niemczech”, a także ojciec³. Naukę w tej szkole kontynuował także po zakończeniu wojny. Pisał: „Po wielomiesięcznej przerwie jesienią 1945 roku rozpoczęła się nauka w polskich szkołach. Od 1949 roku, gdy rozpocząłem naukę w Liceum Pedagogicznym w Grudziądzu, większość mojego życia upływała poza Świeciem, choć często do niego wracałem”⁴. Ukształtowanie zainteresowań historycznych przypisywał swojemu ojcu⁵, jednakże dopiero w liceum historia stała się jego pasją, a to w dużej mierze dzięki inspiracji nauczyciela dr. Stanisława Myśliborskiego-Wołowskiego. Na seminarium zorganizowanym przez szkolne Koło Historyczne wygłosił swój pierwszy publiczny odczyt na temat odgłosów powstania listopadowego na Pomorzu i ziemi chełmińskiej. Praca nad tym ambitnym tematem kosztowała zapewne dużo wysiłku, skoro po wielu latach wspominał ten fakt z sentymentem. Miał wówczas 16 lat. Po uzyskaniu świadectwa maturalnego z wyróżnieniem w 1953 roku został skierowany do pracy jako nauczyciel w szkole w Mogilnie. Po dwóch latach otrzymał wezwanie do odbycia służby wojskowej, którą pełnił od 15 grudnia 1955 do 10 października 1956 roku. Służbę wojskową w Borze na Helu opuścił w stopniu starszego szeregowego i powrócił do pracy w Mogilnie. Wraz z rozpoczęciem w 1957 roku magisterskich studiów historycznych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika otrzymał bezpłatny urlop w pracy. Pisał: „dzięki sprzyjającym okolicznościom życiowym mogłem sobie pozwolić na stacjonarne studia”⁶. W ramach seminarium magisterskiego poszerzał swoją wiedzę z zakresu historii średniowiecznej pod kierunkiem prof. Karola Górskiego. Zaczął specjalizować się w badaniach nad dziejami zakonu krzyżackiego. Pracę magisterską, którą obronił w 1962 roku, napisał na temat kancelarii biskupów chełmińskich, jednej z czterech diecezji erygowanych w 1243 roku na obszarze Prus Zakonnych. W okresie studiów angażował się w życie naukowe jako przewodniczący Koła Historycznego. W marcu 1960 roku wziął udział w zjeździe studenckich kół

³ Ibidem, s. 9, 11.

⁴ Ibidem, s. 11.

⁵ Ibidem.

⁶ Archiwum WH UKW, Teczka osobowa prof. M. Grzegorza, autoreferat.

naukowych w Poznaniu. Wszedł wówczas do Rady Redakcyjnej „Studenckiego Przeglądu Historycznego”, kwartalnika wydawanego pod patronatem Zrzeszenia Studentów Polskich – Komitet Koordynacyjny Studenckich Kół Historycznych oraz Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego⁷. W tym samym roku zorganizował studencką konferencję naukową poświęconą historii Pomorza Gdańskiego, na której wygłosił referat dotyczący zajęcia Pomorza przez Zakon.

Bezpośrednio po studiach, które ukończył w 1962 roku, przystąpił do realizowania pracy doktorskiej. Badania kontynuował nadal pod kierunkiem prof. Karola Górskiego. Swojego mistrza wspominał: „Professor Górski nie był zwykłym promotorem. Był człowiekiem niezwykłym i badaczem o ogromnej życzliwości, wielkim talencie dydaktycznym, zawsze gotowy do udzielania pomocy. Wszelkie aspekty metodyczne czy rzeczowe mojej dysertacji doktorskiej mogłem z nim przedyskutować na bieżąco, a zwłaszcza te najtrudniejsze dotyczące nawiązanych traktatem toruńskim stosunków publiczno-prawnych między Polską a zakonem krzyżackim. Po dzień dzisiejszy korzystam z nabytych wówczas umiejętności metodycznych”⁸.

Prowadzenie kwerend źródłowych, m.in. w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, było o tyle łatwiejsze, że w roku akademickim 1962/1963 odbywał staż naukowy w Katedrze Historii Starożytnej i Średniowiecznej Instytutu Historii UMK. Jednak począwszy od roku szkolnego 1963/1964, na kolejne cztery lata powrócił do pracy nauczyciela, tym razem w Liceum Ogólnokształcącym w rodzinnym Świeciu⁹.

Pracę doktorską, poświęconą analizie dyplomatyczno-sfragistycznej dokumentów toruńskiego traktatu pokojowego z 1466 roku, obronił 15 maja 1967 roku na Wydziale Humanistycznym UMK. Pracę tę opublikował w 1970 roku¹⁰. 1 października tego roku został zatrudniony jako starszy asystent w Pracowni Toruńskiej Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk. Kierujący tą placówką prof. Marian Biskup (1922–2012) już kilka miesięcy wcześniej zlecił Maksymilianowi Grzegorzowi napisanie 14 haseł do powstającego słownika historyczno-geograficznego

⁷ „Studencki Przegląd Historyczny”, 1960, nr 1, s. 105–106.

⁸ Archiwum WH UKW, Teczka osobowa prof. M. Grzegorza, autoreferat.

⁹ K. Kwaśniewska, M. Rak, *Naukowcy Bydgoszczy. Słownik biograficzny 1997*, Bydgoszcz 1997, s. 86.

¹⁰ M. Grzegorz, *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.*, Toruń 1970.

ziemi chełmińskiej¹¹. Słownik ten ukazał się drukiem w 1971 roku. Była to pierwsza naukowa publikacja Maksymiliana Grzegorza. Słownik był częścią szerszego projektu realizowanego pod kierunkiem prof. Karola Buczka (1902–1983): *Słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu*. Jak sam stwierdził po latach, praca nad hasłami dla ziemi chełmińskiej i następnie Pomorza Gdańskiego stała się dziełem Jego życia.

W 1974 roku wziął udział w spotkaniu Wspólnej Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej w Toruniu. Tam też, zdaje się, po raz pierwszy zetknął się z szerszym gronem historyków niemieckich, w tym z Udo Arnoldem, dzięki którego poparciu w 1978 roku otrzymał dwumiesięczne stypendium *Friedrich-Ebert-Stiftung* z Bonn. W ramach stypendium realizował badania archiwaliów zakonu krzyżackiego, w głównej mierze przywilejów lokacyjnych, zgromadzonych w *Staatliches Archivlager Göttingen*. W czasie pobytu w Getyndze wziął udział w zjeździe *Historisches Kommission Für Ost- und Westpreussen*. Wówczas też wygłosił wykład dotyczący nabytków terytorialnych zakonu krzyżackiego przed 1308 rokiem. Był to pierwszy z serii pięciu wykładów, które odbył na zaproszenie strony niemieckiej. W kolejnych latach wyjeżdżał w celach naukowych, poza RFN, także do Szwecji i Estonii.

W trakcie prac badawczych nad strukturami osadniczymi, ustrojem terytorialnym i społeczno-gospodarczym nie tylko ziemi chełmińskiej, ale także Pomorza Gdańskiego w archiwach w Berlinie (*Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz*) i Getyndze (*Staatliches Archivlager Göttingen*) nawiązał bardzo dobre kontakty ze środowiskiem niemieckich mediewistów. Szczególnie cenił sobie znajomość i współpracę z Udo Arnoldem (ur. 1940) i Bernhartem Jähnigiem (ur. 1941). Aktywnie współpracował z Instytutem Maxa Plancka w Getyndze i Międzynarodową Historyczną Komisją do Badania Dziejów Zakonu Krzyżackiego (*Internationale Historische Kommission Zur Erforschung Des Deutschen Ordens*) powstałą w 1985 roku w Wiedniu¹². W zorganizowanej przez tę Komisję w dniach 19–22 września 1986 roku konferencji w Mergentheim (Niemcy) Maksymilian Grzegorz

¹¹ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, oprac. K. Porębska, przy współpracy M. Grzegorza, red. M. Biskup, Wrocław 1971.

¹² Z.H. Nowak, *Powstanie Międzynarodowej Komisji do Badania Dziejów Zakonu Krzyżackiego w Wiedniu*, „Zapiski Historyczne”, T. 51: 1986, z. 3, s. 213–214.

wziął udział jako jeden z siedmiu historyków reprezentujących polskie środowisko badawcze¹³.

Kolokwium habilitacyjne odbył 28 września 1984 roku na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Przedłożył rozprawę pt.: „Struktura administracyjna i własnościowa Pomorza Gdańskiego od schyłku XIII w. do 1454 r.”. Recenzentami byli profesorowie: Antoni Czacharowski (1931–2015) z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Gerard Labuda (1916–2010) z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Henryk Samsonowicz (1930–2021) z Uniwersytetu Warszawskiego.

Z początkiem stycznia 1985 roku został powołany na stanowisko dyrektora Archiwum Państwowego w Toruniu. Zastąpił na tym stanowisku dr Karolę Ciesielską (ur. 1924), która przeszła na emeryturę. W tym miejscu warto podkreślić, że nie należał do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, co było pewnym standardem w tamtych czasach dla osób piastujących stanowiska kierownicze. Ponieważ w zakresie kompetencji służbowych dyrektora było zarządzanie archiwami na terenie województw toruńskiego i włocławskiego, swoją uwagę skupił na zapewnieniu nowych przestrzeni magazynowych dla archiwów w Toruniu i Włocławku, a także ich oddziałów w Grudziądzu, Radziejowie i Wąbrzeźnie. W okresie tym został także przewodniczącym polskiej grupy ekspertów do spraw wymiany archiwaliów z Niemiecką Republiką Demokratyczną. Ze stanowiska dyrektora Archiwum Państwowego w Toruniu został zwolniony 9 maja 1989 roku.

1 września 1989 roku podjął pracę, za namową prof. Mariana Pawlaka, w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Bydgoszczy. O tamtym czasie pisał: „Już po utracie pracy na stanowisku dyrektora Archiwum Państwowego w Toruniu zwrócił się do mnie mój kolega prof. Marian Pawlak z propozycją pracy w nowo powstającym Instytucie Historii [!] Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, którego on był organizatorem. Nic lepszego nie mogło mnie wówczas spotkać niż ta życzliwie wyciągnięta ręka Mariana z propozycją pracy. Od października 1989 roku zacząłem dojeżdżać na zajęcia do Bydgoszczy, początkowo pociągiem, później samochodem. Znalazłem się tam w gronie ludzi mi życzliwych”¹⁴.

¹³ M. Grzegorz, *I konferencja Międzynarodowej Historycznej Komisji do Badania Dziejów Zakonu Krzyżackiego w Mergentheim*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1987, nr 3–4, s. 583–588.

¹⁴ Idem, *Lustracja po polsku (bydgosko-toruńsku)*, mps, s. 3.

Przejsie do pracy w Bydgoszczy wiązało się z utworzeniem kierunku studiów historycznych. Już w roku następnym został kierownikiem Katedry Historii. 1 listopada 1990 roku mianowano go na stanowisko profesora nadzwyczajnego. W sposób istotny przyczynił się do przekształcenia Katedry w Instytut Historii w 1991 roku, którego dyrektorem pozostał w latach 1991–1996. Przez kolejne sześć lat (dwie kadencje), do 2002 roku, pełnił funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego. Ze względu na istotny wzrost liczby studentów historii zostały podjęte wówczas działania na rzecz zapewnienia Instytutowi Historii kolejnej, obszerniejszej siedziby. W 1997 roku Instytut Historii został przeniesiony z budynku przy placu Weyssenhoffa do budynku przy ulicy Przemysłowej. W wyniku podjętych wówczas starań udało się także zakupić dla Biblioteki Instytutu Historii zbiory biblioteczne Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego. W tym czasie Wydział Humanistyczny uzyskał prawa do nadawania stopnia doktora w zakresie literaturoznawstwa (24 marca 1997) i doktora habilitowanego w zakresie historii (4 kwietnia 1999). Chociaż z początkiem września 2003 roku przeszedł na emeryturę, to jednak pracę na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego kontynuował do 31 sierpnia 2011 roku. 16 stycznia 2004 roku Maksymilian Grzegorz otrzymał tytuł profesora. Był promotorem w postępowaniu o nadanie tytułu doktora *honoris causa* UKW prof. Jerzemu Wyrozumskiemu w 2005 roku¹⁵. Wypromował siedmiu doktorów: Jacka Maciejewskiego (1995), Zbigniewa Zyglewskiego (1996), Sławomira Zonenberga (1996), Dariusza Prekopa (2002), Joannę Wodzińską (2004), Dariusza Kołodziejewskiego (2005), Marka Szymanika (2005). Był promotorem blisko 300 magistrów¹⁶. Siedemdziesiątą rocznicę urodzin Profesora pracownicy Instytutu Historii UKW uczcili wydaniem książki pamiątkowej¹⁷.

Został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi. Był członkiem Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, Polskiego Towarzystwa

¹⁵ Jerzy Lesław Wyrozumski – doktor *honoris causa* Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.

¹⁶ Z. Zyglewski, *Słowo wstępne*, w: *Polska. W kręgu polityki, kultury i gospodarki europejskiej. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. Maksymiliana Grzegorza*, red. Z. Zyglewski, Bydgoszcz 2007, s. 11 podał liczbę 273.

¹⁷ *Polska. W kręgu polityki, kultury i gospodarki europejskiej. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. Maksymiliana Grzegorza*, red. Z. Zyglewski, Bydgoszcz 2007.

Historycznego, Toruńskiego Towarzystwa Naukowego oraz Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego¹⁸.

Z żoną Zofią z domu Kowalską (1937–2023) miał dwoje dzieci: Zofię (ur. 1964) i Sławomira (ur. 1973).

Profesor Maksymilian Grzegorz zmarł 13 grudnia 2022 roku, po krótkiej chorobie, w swoim domu przy ulicy Zofii Nałkowskiej w Toruniu, w wieku 87 lat. Ceremonia pogrzebowa odbyła się 16 grudnia w kościele pw. św. Józefa. Został pochowany na cmentarzu Komunalnym w Toruniu. Profesor Maksymilian Grzegorz przeszedł do historii przede wszystkim jako wybitny badacz osadnictwa, ustroju terytorialnego i społeczno-gospodarczego ziemi chełmińskiej i Pomorza Gdańskiego w okresie średniowiecza¹⁹.

¹⁸ *Who is who w Polsce. Leksykon biograficzny z ok. 12.000 biogramami znanych polskich osobistości, częściowo ze zdjęciami*, założone przez R. Hubnera, Zug 2002, cz. 1, s. 533.

¹⁹ Najcenniejsza część prywatnego księgozbioru Profesora Maksymiliana Grzegorza wzbogaciła zbiory Biblioteki UKW, przekazana pośmiertnie przez Rodzinę.